

VI JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES ILLES BALEARS

FORMENTERA
(26 A 28 DE SETEMBRE DE 2014)

VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Formentera, 26, 27 i 28 de setembre, 2014)

2015

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Coordinació:

Antonia Martínez Ortega

Glenda Graziani Echávarri

Editat:

Consell Insular de Formentera

Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial
de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres

i en Ciències de les Illes Balears

ISBN: 978-84-941471-6-6

Dipòsit legal: F 33-2015

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Formentera, 26, 27 i 28 de setembre,
2014) / [Coordinació Antonia Martínez Ortega i Glenda Graziani Echávarri]- 280 p. ; 21x21 cm. --
ISBN 978-84-941471-6-6

Antonia Martínez Ortega i Glenda Graziani Echávarri

1. Arqueologia – Formentera – Congressos
902(460.32)

PRESENTACIÓ

Els dies 26, 27 i 28 de setembre de 2014 la Sala de Cultura de Formentera va acollir un acte de primer ordre en el camp de la recerca arqueològica a la nostra comunitat autònoma: les VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears. Aquest congrés bianual, organitzat per la Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears, arribava així, per primera vegada des del seu inici l'any 2006, a Formentera.

De les cinquanta-set comunicacions previstes en el programa, quatre derivaven directament d'intervencions portades a terme a Formentera. En aquesta illa, l'aprovació de la revisió de les Normes subsidiàries i del Catàleg del patrimoni cultural, el 30 de setembre de 2010, va suposar un abans i un després en la documentació i l'estudi del territori des del punt de vista del patrimoni arqueològic, amb l'adopció d'un protocol per a la realització d'intervencions preventives davant qualsevol indici de resta arqueològica, tant en sòl urbà com, sobretot, en sòl rústic. A més a més, també s'han de tenir en compte els tres projectes de recerca arqueològica –tramitats com a intervencions programades– que s'han autoritzat des de 2012 i que avui per avui encara es troben en desenvolupament, dos d'ells centrats en la prehistòria i un en l'època romana.

La Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears, incideix no només en la protecció i en la conservació del patrimoni cultural, sinó també, en la investigació i en la difusió. Certament, la recerca i la transmissió del coneixement són dos esglaons indispensables per poder posar en valor el patrimoni històric, sense els quals la protecció i la conservació no tendrien cap sentit. Per aquest

motiu, quan la Secció d'Arqueologia del Col·legi va plantejar al Consell Insular de Formentera la proposta de realitzar-hi les VI Jornades, des d'aquesta administració no només es va valorar com una opció, sinó gairebé com una obligació, entenent que es contribuiria a organitzar un fòrum científic de notable rellevància, encaminat a difondre els resultats de les darreres recerques en arqueologia desenvolupades arreu dels territoris que conformen les Illes Balears.

La publicació de les comunicacions presentades durant les VI Jornades, recollides per escrit en aquest volum en el qual també col·labora econòmicament el Consell Insular de Formentera, constitueixen una altra via per contribuir a la difusió del coneixement científic del patrimoni arqueològic de les nostres illes i, en definitiva, a aproximar-lo més a la ciutadania perquè pugui apreciar el seu valor com a testimoni del nostre passat.

Àrea de Cultura i Patrimoni
del Consell Insular de Formentera

PRÒLEG

És tot un plaer poder presentar aquesta publicació com un recull dels articles presentats a les VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears dutes a terme a l'illa de Formentera durant els dies 27, 28 i 29 de setembre de l'any 2014, fruit de la reunió d'un nombrós i actiu conjunt de professionals del món de l'arqueologia vinguts de totes les Illes Balears, de diversos punts de la península i també de diferents Universitats d'Europa.

La Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears, qui té la responsabilitat i el plaer d'organitzar aquestes jornades d'arqueologia autonòmiques amb caràcter biennal, ha comptat aquest any amb el recolzament econòmic i una magnífica predisposició en tots els aspectes del Consell de Formentera, a qui volem donar les gràcies per l'ajuda prestada, la seva col·laboració i, sobretot, per obrir les portes de la seva illa a un projecte com aquest, que intenta consolidar les bases per a posar en comú la tasca arqueològica i la difusió en favor d'una creixent i acurada professionalització de l'arqueologia. Formentera ens ha envoltat com a un marc idoni per exposar els estudis més adients i actuals de l'arqueologia de les nostres illes que conformen l'arxipèlag Balear.

La present publicació ha estat possible gràcies a la voluntat, entusiasme i esforç d'un conjunt de persones que han oferit amb il·lusió el seu temps i tots els recursos disponibles al seu abast. Les jornades i la publicació de les seves actes s'han materialitzat baix la coordinació de les sotasignants en representació de la Secció d'Arqueologia i de Jaume Escandell, en representació de l'Àrea de Patrimoni del Consell de Formentera. Però si des de les primeres Jornades realitzades a Manacor (Mallorca) l'any 2006 impulsades per l'arqueòloga municipal Magdalena Salas, hem arribat fins el dia d'avui ha

estat també gràcies a l'empenta donada per tots els seus assistents i, en especial, als seus participants qui ofereixen els resultats de les seves investigacions per tal de fomentar la molt necessària tasca de difusió del nostre patrimoni arqueològic. A aquelles primeres jornades que semblen quedar llunyanes es va iniciar un aventura amb 12 comunicacions, a les II Jornades dutes a terme a Felanitx es va augmentar la participació fins a 16 comunicacions, seguides per les III Jornades realitzades a Maó on es varen presentar 23, a les IV Jornades celebrades a Eivissa el nombre de comunicacions va arribar fins a 36 i finalment a les V Jornades celebrades a Palma el 2010 es varen presentar 44 comunicacions amb un èxit de participació mai vist a les anteriors que arribava fins als 90 autors. L'augment paulatí i consecutiu de participació d'unes jornades a les següents és un clar èxit que ens ha conduït fins a les presents.

Actualment hem comptat amb la participació de 99 autors que varen presentar 55 comunicacions a Formentera, d'entre les quals s'han presentat per a formar part de la publicació de les Actes un total de 45 articles que engloben des de la prehistòria fins als nostres dies amb temàtiques que inclouen projectes d'excavacions programades, intervencions d'urgència, estudis metodològics, restauració i projectes de difusió. A tots ells, gràcies per la feina i dedicació demostrada, i gràcies també als coordinadors predecessors per donar les primeres passes que obrien el camí que avui podem continuar desitjant que sigui llarg a fi de poder fomentar l'interès per l'arqueologia, lluitar per una professió digna i de qualitat i potenciar el respecte pel patrimoni arqueològic que ens envolta com a llegat històric i cultural dels nostres antecessors.

Antonia Martínez Ortega i Glenda Graziani Echávarri

SUMARI

LOS ENTERRAMIENTOS PROTOHISTÓRICOS EN CAL DE LAS ISLAS BALEARES: CREMACIÓN O INHUMACIÓN?.....	15	¿QUÉ ALTURA TENÍA LA TAULA DE TORRE D'EN GALMÉS? Vicente Ibáñez Orts	101
Mark Van Strydonck, Louise Decq, Tess Van den Brande, Mathieu Boudin, Damià Ramis, Herlinde Borms, Guy De Mulder		ES ROSSELLS: AHIR I AVUI.....	109
EVOLUCIÓ DE LES COMUNITATS PREHISTÒRIQUES I PROTOHISTÒRIQUES I TRANSFORMACIÓ DEL PAISATGE AL NORD-EST DE L'ILLA DE MALLORCA. PROJECTE D'ESTUDI I RESULTATS PRELIMINARS.....	23	Bartomeu Salvà Simonet, Christoph Rhinne, Dario Weiss, Paloma Salvador, Alejandra Galmés, Javier Rivas, Xisco Bergas, Rafel Font, Celia González, Marion Déppez.	
Jordi Hernández-Gasch, Marc Llobera, Antoni Puig Palerm		ANÁLISIS DE ELEMENTOS DECORATIVOS EN CERÁMICAS POSTALAYÓTICAS DE MALLORCA.....	119
MENORCA TALAIÒTICA. CANDIDATA A PATRIMONI MUNDIAL.....	35	Dario Weiss, Daniel Albero Santacreu	
Joana Gual, Simon Gornés		SOBRE UN POSIBLE SANTUARIO CON ELEMENTOS FENICIOS EN EL CENTRO GEOGRÁFICO DE MENORCA: MONTE TORO.....	129
LA COVA DES FUM (LA MOLA, FORMENTERA). DEL DESCOBRIMENT A LA INDIFERÈNCIA: INVESTIGACIONS A UN JACIMENT OBLIDAT.....	43	Joan C. de Nicolás Mascaró	
Ricard Marlasca, Josep M ^a López Garí		EL YACIMIENTO PÚNICO-EBUSITANO DE SA GALERA (CAN PASTILLA – PALMA).....	141
RESULTATS PRELIMINARS DE LA INTERVENCIÓ A L'ESPAI ENTORN DEL TALAIOT QUADRAT DE S'HOSPITALET VELL (MANACOR, MALLORCA).....	53	Ramón Martín Gordón, Jorge Argüello Menéndez, Silvia Jovani Martín	
Magdalena Salas, Damià Ramis		POZO Y JARRA FUNERARIA EN EL ISLOTE DE SA GALERA (CAN PASTILLA – PALMA).....	153
ANÁLISIS DE DISTRIBUCIÓN ESPACIAL DE LA CERÁMICA DEPOSITADA EN EL ÁMBITO FUNERARIO DEL TURRIFORME ESCALONADO DE SON FERRER (s.VI a.C.).....	63	Ramón Martín Gordón, Jorge Argüello Menéndez	
Manuel Calvo Trias, Jaume García Rosselló, Daniel Albero Santacreu		ESTUDIO GEOARQUEOLÓGICO DEL YACIMIENTO DE NA GALERA (MALLORCA-ESPAÑA).....	161
APROXIMACIÓN A LA EXPLOTACIÓN DE LOS RECURSOS VEGETALES EN CAP DE BARBARIA II: RESULTADOS PRELIMINARES.....	73	Mercedes Alvarez Jurado-Figueroa, Pedro A. Robledo Ardila, Agustín Fernández Martínez, Carlos Alvarez Jurado-Figueroa	
López-Dóriga, I., Picornell, Ll., Camarós, E., Cueto, M., Teira, L., Sureda, P.		TROBALLA DE MINERAL D'ARSÈNIC AL JACIMENT INDÍGENA DEL TURÓ DE LES ABELLES (SANTA PONÇA, CALVIÀ, MALLORCA).....	169
ELS INICIS DE LA METAL·LURGIA A LES ILLES BALEARS: EINES, OBJECTES O MAGIA?.....	81	Joan Camps Coll (†), Antoni Vallespir Bonet	
Salvà Simonet Bartomeu		UNA FOSSA D' INHUMACIÓ ARCAICA A LA NECRÓPOLIS DEL PUIG DES MOLINS (EIVISSA).....	175
LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL PATI DAVANTER DEL CERCLE 7 DE TORRE D'EN GALMÉS (MENORCA).....	91	Jordi H. Fernández, Ana Mezquida, Benjamí Costa	
Martí Carbonell, Borja Corral, Antoni Ferrer, Carmen Lara, Joaquin Pons, Irene Riudavets, Carlos de Salort.		CULTURAS ARQUITECTÓNICAS PÚNICAS. MENORCA COMO LABORATORIO DE ANÁLISIS.....	185
		Fernando Prados Martínez, Helena Jiménez Vialás, Joan C. de Nicolás Mascaró, José Javier Martínez García, Octavio Torres Gomariz	

MATERIALS ROMANS DES VELAR DES CUÏTOR (SENCELLES, MALLORCA). RESULTATS D'UNA EXCAVACIÓ PREVENTIVA.....	193	NOVES ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL PORT DE PORTO CRISTO. RESULTATS DE LA CAMPANYA DE PROSPECCIÓ I SONDEJOS SUBAQUÀTICS DEL 2012.....	295
Josep Avellà Lliteras		Sebastià Munar, Albert Martín, Mateu Riera Rullan, Joan Santolària	
COMERCIO DE VINO TARRACONENSE EN MENORCA. NUEVAS APORTACIONES DE LA EPIGRAFÍA ANFÓRICA.....	203	LA CRISIS DEL SIGLO III Y LAS ISLAS BALEARES.....	303
Joan Carles De Nicolás, Piero Berni, Élise Marlière, Josep Torres Costa		Isabel Busquets Porcel, José Miguel Rosselló Esteve	
MATERIALES Y NIVELES DE ÉPOCA ANTIGUA DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA REALIZADA EN LA CASA DE CULTURA, CALLE RAMON LLULL Nº 3 DE PALMA (ISLA DE MALLORCA).....	215	LOS OFICIALES BIZANTINOS EN LAS ISLAS.....	309
María José Rivas Antequera, Mateu Riera Rullan, Damià Ramis Bernad		José Miguel Rosselló Esteve	
PRIMERA APROXIMACIÓ A LA CERÀMICA DE LA VIL·LA ROMANA DE SON SARD (SON SERVERA-MALLORCA).....	225	EL VIDRIO DE ÈPOCA ANDALUSÍ: PROBLEMÀTICA Y BASES PARA SU ESTUDIO EN LAS BALEARS.....	313
Mateu Riera Rullan, Beatriz Palomar Puebla, Francisca Cardona López, Sebastià Munar Llabrés		Miquel Àngel Capellà Galmés, M. Magdalena Riera Frau	
UNA APROXIMACIÓN A LA PRAXIS FUNERARIA EN LA EBUSUS DE LOS SIGLOS II A VIII A PARTIR DEL YACIMIENTO DE VÍA PÚNICA 34 Y JOAN PLANELLS 3.....	235	SETTLEMENT OF IBIZA, SPAIN: FROM ROME TO ISLAM – THE BIOLOGICAL EVIDENCE FROM THE DENTITION.....	323
Glenda Graziani, Juan José Marí Casanova, Maria Llinàs		Girdwood, L.K.; Langstaff, H.; Kranioti, E.F. - The University of Edinburgh	
REIVINDICACIÓN DE LOS ANTIGUOS GRABADOS DE LOS HIPIGEOS PREHISTÓRICOS DE MENORCA: DIODORUS, BONITAS, HONORIUS Y LA CUEVA DE LAS CABEZAS DE TORO.....	249	UNA INSCRIPCIÓN ÁRABE SOBRE EL ASA DE UN ÁNFORA TARDOANTIGUA HALLADA EN FORMENTERA.....	331
Joan C.de Nicolás Mascaró, Vicente Ibáñez Orts, Pere Arnau, Mónica Zubillaga.		Antoni Ferrer Abárzuza, Glenda Graziani, Virgilio Martínez Enamorado.	
NOVETATS I REVISIONS DE INSCRIPCIONS ROMANES DE LES ILES BALEARS.....	261	PRIMERS RESULTATS DE L'ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA SUBAQUÀTICA PREVENTIVA SUBSIDIÀRIA DEL PROJECTE DE DRAGAT A LA ZONA PRÓXIMA A LA BASE NAVAL I COS NOU DEL PORT DE MAÓ.....	343
Marc Mayer		Sebastià Munar, Joan Santolària, Montserrat Anglada	
GLI SPECCHIETTI PLUMBEI DELLE ISOLE BALEARI.....	265	PROYECTO ARQUEOLÓGICO EN ISLA DEL REY.....	351
Giulia Baratta		Amalia Pérez-Juez, Ricardo Elia, Paul Goldberg, Alexander Smith	
CRANIAL VARIATION OF THE IBIZAN POPULATIONS.....	273	RESULTATS DEL SEGUIMENT I DE L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA D'URGÈNCIA PORTATS A TERME A L'ESGLÈSIA DE SANTA MAIA DE MAÓ.....	361
Elena F. Kranioti, Julieta G. García-Donas, Helen Langstaff. Edinburgh Unit for Forensic Anthropology, SHCA, University of Edinburgh		Antoni Ferrer Rotger, Montserrat Anglada Fontestad	
VÍA PÚNICA 34 AND JOAN PLANELLS: DEMOGRAPHIC STUDY OF TWO CEMETERY POPULATIONS FROM IBIZA.....	285	ELS AMICS DELS CLOSSOS DE CAN GAIA, UNA VESSANT SOCIAL EN LA PROTECCIÓ I DIFUSIÓ DEL PATRIMONI.....	369
Julieta G. García-Donas		Miquel Àngel Vicens i Siquier, Pere Bennàssar Bennàssar, Bartomeu Salvà i Simonet	
		PROPUESTA METODOLÓGICA PARA EL ESTUDIO DE MARCAS DE CANTERO A PARTIR DE LA INVESTIGACIÓN EN EL BALUARD DEL PRINCEP (PALMA, MALLORCA).....	377
		Antonia Martínez Ortega	

APROXIMACIÓ A LES ESTRATÈGIES DE CATALOGACIÓ D'ELEMENTS PATRIMONIALS ARQUEOLÒGICS A MALLORCA.....	385
Raquel Barceló Expósito	
LA CONSERVACIÓ PREVENTIVA DE BÉNS MOBLES EN INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES TERRESTRES. PRIMERS AUXILIS.....	391
Laia Fernández Berengué. Helena Jiménez Barrero	
PRIMERES TASQUES DE CONSOLIDACIÓ AL POBLAT DE CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA). LES ACTUACIONS A L'ÀMBIT 9.....	399
Sureda, P., Camarós, E., Cueto, M., Teira, L., Munar, M., Burgaya, B. University of Edinburgh	
INTERVENCIONES DE CONSERVACIÓN Y RESTAURACIÓN EN EL YACIMIENTO DEL ISLOTE DE SA GALERA.....	405
Silvia Jovani Martin	

LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL PATI DAVANTER DEL CERCLE 7 DE TORRE D'EN GALMÉS (MENORCA): ESTUDI PRELIMINAR D'ALGUNS DELS MATERIALS

Martí Carbonell

Borja Corral

Antoni Ferrer

Carmen Lara

Joaquim Pons

Irene Riudavets

Carlos de Salort

Amics del Museu de Menorca

1. INTRODUCCIÓ

1.1. La segona edat del ferro a Menorca

La segona edat del ferro de Menorca s'estén, a grans trets, entre el segle VI aC i la conquesta romana de l'any 123 aC. Aquesta època, coneguda també historiogràficament com a talaiòtic final, postalaiòtic o baleàric, és el moment en què el món indígena menorquí intensifica els seus contactes amb l'exterior, especialment amb les zones d'influència púnica. Aquest fet es detecta a través de la presència, massiva a partir del segle IV aC, de materials ceràmics provinents d'Eivissa. A l'àmbit arquitectònic destaca l'estandarització dels espais domèstics, coneguts com a cercles (Serra 1961). Pel que fa al món funerari, es creen gran necròpolis d'hipogeus als penya-segats i barrancs de l'illa, amb diversos rituals funeraris. L'economia de Menorca durant aquest període es basa en el conreu dels cereals i la ramaderia d'ovicaprins, bovins i suïds, en el context d'una societat fortament estratificada.

1.2. El Cercle 7 de Torre d'en Galmés i el seu pati

Torre d'en Galmés és un assentament talaiòtic situat a la part oriental de Menorca. Ubicat a la zona sud del poblat i excavat per Amics del Museu de Menorca entre 2005 i 2010, el Cercle 7 és una estructura d'hàbitat típica de l'edat del ferro d'aquesta illa, amb un pati central i una sèrie d'habitacions radials. Els resultats de l'excavació del Cercle 7 han estat ja donats a conèixer en diferents ocasions (Ferrer *et al.* 2008, Ferrer *et al.* 2011, Carbonell 2012). L'habitatge presenta un pati

exterior de tendència rectangular, amb tres àmbits situats als seus angles i un sitjot al centre, excavat entre els anys 2011 i 2013 (Figura 1). El gruix dels materials ceràmics, metàl·lics i lítics documentats corresponen al segle III aC, de forma que es pot proposar que aquest pati va funcionar de manera paral·lela a l'habitatge i va ser abandonat de manera més o menys sincrònica; tot i que aparentment l'espai va ser freqüentat i utilitzat eventualment com a abocador durant els segles següents. Aquest pati ha estat interpretat com una zona d'activitats domèstiques relacionades amb el cercle. Un avanç de l'estudi arquitectònic i estratigràfic ha estat publicat ja en un altre treball (Carbonell *et al.* en premsa).

2. ELS MATERIALS CERÀMICS

2.1. Les ceràmiques de producció local

El material ceràmic de producció local, també denominat de tipus talaiòtic o postalaiòtic, apareix en gran quantitat al pati davanter del Cercle 7, representant un 38% del total de ceràmiques inventariades. Aquest presenta diversos trets característics, entre els que destaquen la fabricació a mà, la pasta amb desgreixant calcari ben visible i una gama cromàtica poc homogènia que oscil·la entre el gris fosc, derivat d'una coccio oxidant, i el taronja, conseqüència d'una coccio reductora. S'han documentat un total de 1590 formes d'aquest tipus de ceràmica. Pel que fa al ventall tipològic que s'ha pogut establir a partir d'aquest conjunt, destaquen un total de 393 fragments que pertanyen a olles (recipients amb vora sortint, ben diferenciada del cos).

Aquesta tipologia és la més representada seguida del vas (recipients sense vora diferenciada) amb un total de 377 fragments, 182 dels quals són de tipus troncocònic simple i 2 pertanyen a la tipologia de vas de fons alt, ja que presenten part de la cartel·la que caracteritza aquestes peces. La resta de fragments d'aquesta categoria són massa petits com per definir-ne la forma concreta. Quant a la resta de tipologies documentades, 138 fragments pertanyen a restes de grans contenidors, 22 a cassoles (recipients més amples que alts), 15 a gerres (recipients de coll alt, generalment amb una ansa de pont), 12 a escudelles (recipients de tendència hemisfèrica) i 2 a urnes (recipients amb vora entrant). S'han documentat, per altra banda, 2 fragments que presenten forats circulars a la paret, i que s'interpreten com a formatges (Plantalamor 2005).

Finalment es compta amb un conjunt 628 fragments, dels quals 544 tenen forma, però no s'ha pogut establir la seva tipologia, a causa del seu estat de conservació; mentre que 84 són informes que presenten decoració. Aquesta es pot resumir en tres tipus: geomètrica incisa (generalment a base de línies diagonals), impresa (fent pressió amb els dits o utilitzant closques d'escopinya) i en relleu (en forma de pessics o d'aplics).

Cal destacar l'aparició de dos objectes de producció local gairebé complerts documentats davall un crani de boví a la part inferior (UE 108) de l'interior del sitjot (la boca del qual estava tapada expressament amb lloses de pedra) (Figura 1). Un d'aquests dos objectes va aparèixer de forma fragmentada i va poder ser reconstruït quasi per complet al laboratori, amb excepció de part de la vora. Es tracta d'una olla globular que presenta una ansa de monyó trencada (Figura 2, peça 01/2013/394). Finalment la peça més rellevant, tant per la seva singularitat com per la bona conservació, és un *askos* de producció local que imita la forma dels recipients grecs o púnics del mateix nom, amb el cos globular, coll desplaçat a un lateral i ansa de pont (Figura 2, peça 01/2013/395). Les ceràmiques d'importació d'aquesta tipologia estan poc documentades a Menorca, tot i que es coneix una peça de procedència ebusitana, pintada, procedent també d'un sitjot del jaciment de Torelló (Gornés i, Plantalamor 1991). A Mallorca s'han documentat exemplars similars tant del prototip com de producció local als jaciments del Turó de Ses Abelles, a Sa Carrotja i a Son Vaquer d'en Ribera,

que han permès datar aquest tipus a l'illa cap al segle II aC (Pons i Homar 1991).

2.2. Les àmfores

La importància dels contenidors amfòrics en el marc de tot el material ceràmic documentat és indiscutible. Cal advertir que si bé s'ha recuperat un total de 602 fragments amfòrics, l'equivalent a un 30% de tot el material ceràmic recuperat, només s'ha pogut determinar amb precisió la identitat cultural de 411 d'aquests fragments. Per aquest estudi s'han exclòs les peces recuperades a nivells superficials o les que es trobaven tan malmeses que va ser impossible la seva identificació. D'aquesta manera un 60,34% del material s'ha identificat com a punicoebusità i un 18,73% com a itàlic, mentre que la resta de produccions no assoleixen ni un 5% del total de materials identificats.

La distribució espacial d'aquests materials a partir de la seva disposició en àmbits o estàncies del pati és aparentment poc reveladora. Els nivells d'ús són poc fèrtils en material amfòric i les unitats estratigràfiques més substancials són, la majoria d'elles, nivells arqueològics posteriors a la utilització del pati per part dels habitants del Cercle 7. Tanmateix aquest fet no vol dir que no es tracti de nivells estratigràfics amb un component antròpic molt significatiu, en forma d'abocaments de residus provinents de l'habitatge contigu o de l'entorn immediat, ja que la diversitat cronològica és força més elevada que la del Cercle 7. Es tracta d'unitats estratigràfiques d'una potència molt considerable com per exemple la UE 80 on s'han recuperat 145 fragments formes de contenidor, la UE 77 i UE 88 a l'àmbit 2 on s'han recuperat 77 fragments en total i la UE 79 on s'han recuperat 46 fragments.

Pel que fa a tipologies és destacable la gran quantitat i varietat de formes punicoebusitanes que van des de 9 individus de PE-14 (s. IV aC) fins a 31 individus de PE-17 (200/190 a 120 aC) i 6 de PE-24 (200 a 125 aC). A nivell quantitatiu son també destacables 18 fragments de PE-15, 39 fragments de PE-16 (Ramón 1981), un fragment d'origen itàlic A-ITA Dr1A-bd2 (135 a 50 aC) (Py 1993b) recuperat a la UE 103, dues mostres d'origen grecoitàlic A-GR-ITA bd3 (200 a 150 aC), un fragment també grecoitàlic de A-GR ITA-bd2 (300 a 150 aC) (Py 1993).

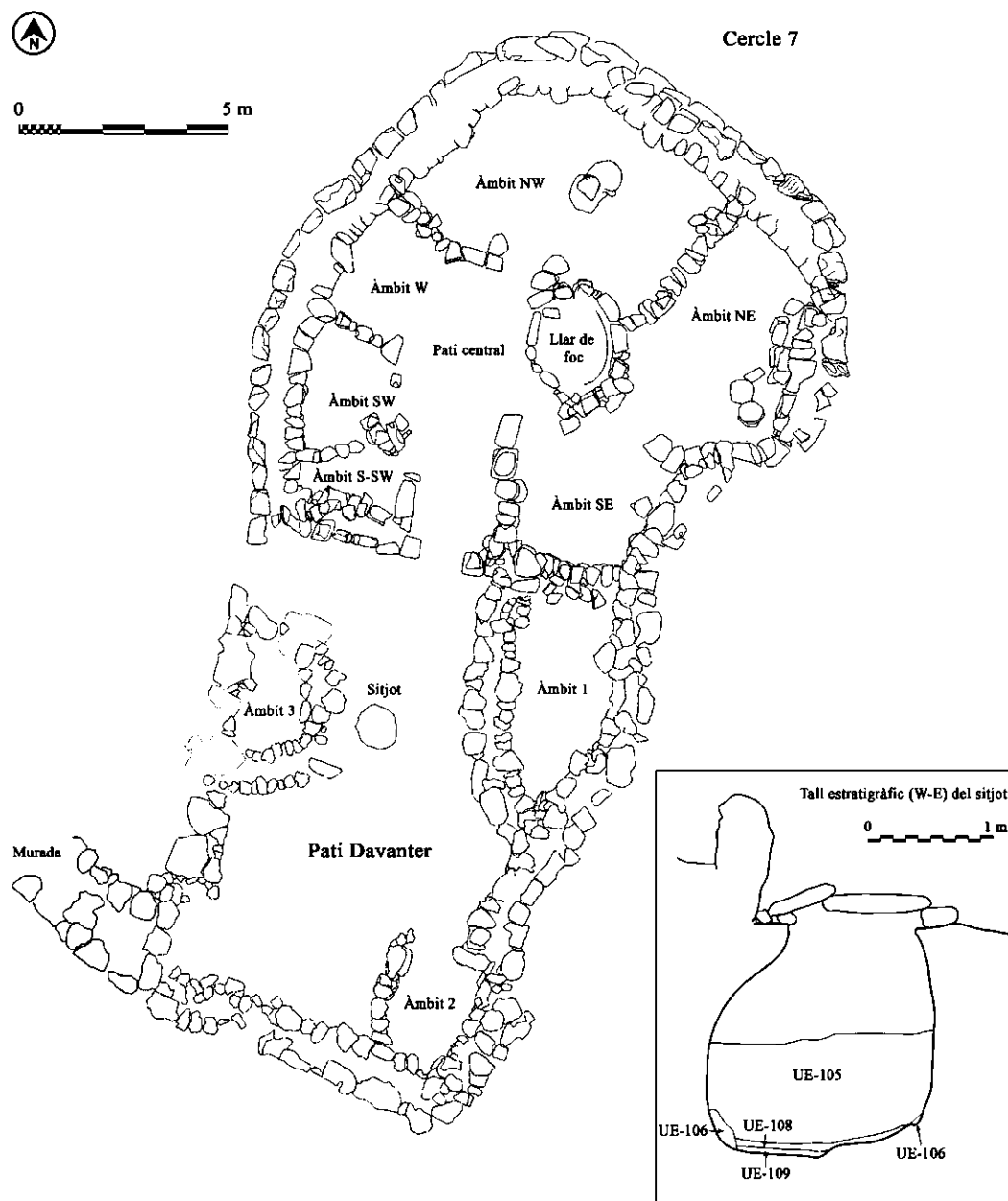
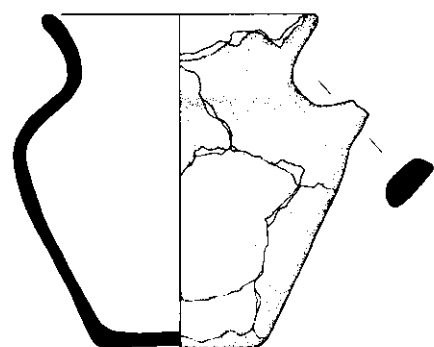
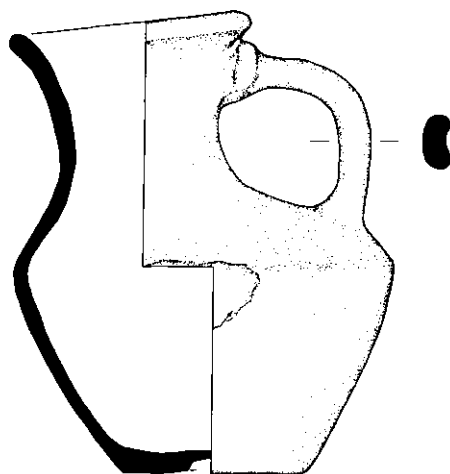

Figura 1. Planimetria del Cercle 7 i el pati davanter, amb el tall estratigràfic del sitjot.

01/2013/394

01/2013/395

Els tres fragments identificables com a grecoitàlics s'han recuperat a la UE 100 de la mateixa manera que una mostra més moderna de A-TAR-DR2-4 (25 aC a 100 dC) (Raynaud 1993). Aquesta UE 100 que s'estenia pel pati i era coberta pels nivells UE 80 i UE 79 revela una barreja cronològica important probablement fruit del seu procés de formació i de causes antròpiques postdeposicionals. Finalment, també és ressenyable un petit grup d'onze peces ibèriques, dues d'elles identificades com A-IBE bd2b vinculats a una ampla cronologia (550 a 1 aC) (Castanyer, Py *et al.* 1993) recuperades a la UE 101 i un altre grup de catorze àmfores púniques procedents de la zona de l'estret de Gibraltar, dues d'elles del tipus A-PUN C2 (Adroher 1993) recuperades a la UE 77 i la UE 79.

2.2. Altres materials ceràmics d'importació

Entre els materials ceràmics no amfòrics recuperats al pati del Cercle 7 cal esmentar les ceràmiques comunes púniques ebusitanes, les produccions ibèriques i les campanianes de vernís negre. Dins d'aquest conjunt, el present treball es centrarà sobretot en la ceràmica ibèrica, dins la qual destaquen les produccions grises emporitanes. Al pati del Cercle 7 predominen, dins aquest grup, les gerres (185 fragments de 304 totals) de les quals la gran majoria són bicòniques i de petites dimensions, del tipus COT-CAT Gb0 (s. IV-I aC) (Castanyer, Sanmartí *et al.* 1993). Malauradament el deficient estat dels fragments ha fet impossible poder precisar més tipologies concretes. Al marge de les gerres només s'ha pogut identificar un petit conjunt d'escudelles de vora entrant amb llavi arrodonit com a COT-CAT Cp6 (s. III-II aC) (Castanyer, Sanmartí *et al.* 1993). Alguns fragments presenten forats per a la reparació de la peça.

Aquest tipus de ceràmica suposa el 10% del volum total de ceràmica documentada (12% si sumem el 2% de la ibèrica comuna), valor que supera àmpliament el 3% documentat al C-7. En altres intervencions realitzades a habitatges menorquins de cronologies similars, com per exemple a l'Edifici 1 (Juan i Pons 2007) i al C-2 de Torre d'en Galmés (Pérez-Juez *et al.* 2007) o a Talatí de Dalt (Juan i Pons 2005) s'observen proporcions semblants. Aquestes produccions no només es documenten a contextos domèstics, sinó que també estan pre-

Figura 2. Olla talaïòtica i askos recuperats a l'interior del sitjot

sents a les necròpolis, com per exemple al pati de la cova nombre 7 de la necròpolis de Cap de Forma (Plantalamor *et al.* 2007).

Al pati del Cercle 7 ha aparegut també un conjunt de ceràmiques ibèriques pintades. La varietat de formes és força limitada, tenint com a clar protagonista els *kalathos* i una escassa representació de gerres. Aquesta desproporció coincideix amb les dades recollides en altres treballs (De Nicolás i Conde 1993) on s'informa que el 84% del material estudiat són *kalathos*.

La seva presència respecte al volum total documentat al jaciment és anecdòtica, només el 2% del total, de manera similar a allò documentat al Cercle 7 i a altres jaciments insulars. L'estat de conservació d'aquests materials és deficient, dificultant les possibles identifications. S'han documentat un total de 24 fragments de *kalathos* distribuïts en gairebé totes les unitats estratigràfiques. Destaquen les decoracions pintades en vermell, ubicades tant a les parets externes com damunt del llavi, a base de motius geomètrics com espirals, línies i triangles, però també palmetes. S'ha documentat un fragment amb una perforació realitzada per reparar la peça.

Respecte a les formes, s'han documentat tots els tipus presents a la classificació establerta a De Nicolás i Conde (1993). Dins el grup A, propi d'Empúries, destaquen les Formes 1-2 (10 fragments) amb una cronologia de les dècades centrals del s. II aC. Es tracta d'una tipologia de distribució ampla i ben representada a les Illes Balears, especialment a Menorca (De Nicolás i Conde 1993) Dins el mateix grup s'han documentat només dos fragments de la Forma 3.

L'altre conjunt correspondria al grup B, propi de Fontscal-des, amb la Forma 5 que és la més representada amb 4 fragments. Presenten també amb àmplia distribució pel Mediterrani occidental, amb una cronologia que es situa entre el 150 aC i els primers anys del s. I aC (De Nicolás i Conde 1993).

La decoració documentada en tots dos tipus de materials correspon al conjunt de patrons més comuns a dins la cultura ibèrica. En el cas del pati del Cercle 7, representat només amb 3 fragments, es documenta el Tema 1 de la classificació de De Nicolás i Conde (1993) caracteritzat per un conjunt de línies paral·leles tant a la vora com a la paret. A continuació, representat per 11 fragments, les decoracions Tema 14, 54, 55 que

són semicercles concèntrics creant un fris, o cercles concèntrics individuals. Finalment el Tema 52-53 documentat a 3 fragments, caracteritzat per línies traçades horitzontalment superposades amb forma semicircular simulant com una teulada.

Entre els materials ceràmics d'importació localitzats al pati del Cercle 7 és necessari destacar, per altra banda, el cap d'una figureta de terracota d'origen púnic, fabricada segurament a motlle (Figura 3, peça 01/2011/1482). Malauradament, el seu fragmentari estat de conservació i el desgast de la seva superfície en dificulten una classificació tipològica. La unitat estratigràfica on es va localitzar (UE 80) constituïa un nivell format per successius abocaments de residus.

3. ELS OBJECTES METÀL·LICS

Entre els materials recuperats al pati del Cercle 7, s'hi troben diversos objectes metàl·lics. Aquesta representació no és molt elevada i, tot i que alguns d'aquests objectes metàl·lics són identificables, altres són simples fragments d'objectes indeterminats o restes d'escòria de metall. Pel que fa als elements de plom, es van recuperar un total set peces repartides en diferents UE del pati, però totes a la seva part central. Dues d'aquestes peces consisteixen en una làmina revoltada, podent-se identificar com a pesos de xarxa (Figura 3, peça 09/2012/1079). S'ha d'esmentar també la presència de dues grapes d'aquest mateix material, utilitzades per reparar peces de ceràmica. Pel que fa als elements de ferro, cal destacar una tija fina de 10 cm, d'ús desconegut però que podria haver funcionat com a agulla. El context d'aquest objecte correspon al segle III aC. Es documenten també restes d'escòria, aparegudes al centre del pati i que podrien estar indicant que a l'edifici s'hi haurien realitzat treballs relacionats amb la metal·lúrgia. Pel que fa als elements de ferro amb forma clarament definida, es va documentar un clau, en bon estat de conservació i aparegut a la unitat superficial. Aquest podria haver format part d'alguna porta, tot i que a l'haver-se documentat a la UE 1 ens pot indicar una deposició posterior a l'ús del pati. L'element de ferro més destacat del pati davanter del Cercle 7 és la punta d'una fulla de 5'4 x 1'8 cm, interpretada com una possible falç, que aparegué just per damunt la roca mare i en una unitat datada al segle III aC.

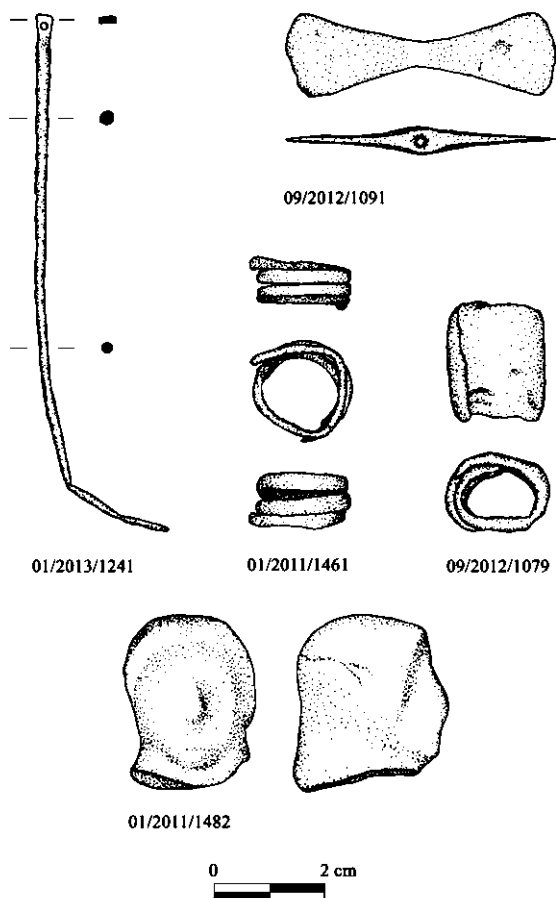

Figura 3. Alguns dels objectes metàl·lics i cap d'una figura antropomorfa de terracota

El metall més ben representat al pati davant del Cercle 7 és el bronze, amb un clau molt similar al de ferro abans esmentat i recuperat a la mateixa unitat estratigràfica. Es van recuperar també tres tiges allargades i fines, dues de secció arrodonida i una altra rectangular aplanada. Van aparèixer entre les UE 101, 103 i 106, dues al pati central i l'altra al sitjot, totes d'ús desconegut. Entre els materials de bronze cal esmentar també els anells, dos dels quals són de forma circular simple i altres dos presenten for-

ma helicoidal (Figura 3, peça 01/2011/1461). Aquests anells presumiblement haurien tingut la funció d'ornament personal i segons el seu context estratigràfic estarien datats entre el segle III i II aC. Aparegué també una agulla de 9,3 cm de llargària al centre del pati (Figura 3, peça 01/2013/1241), que podria haver format part d'algun element d'ús personal o bé constituir una eina relacionada amb la producció tèxtil. En aquest sentit, s'ha de tenir en compte que al Cercle 7 i al pati es va recuperar un important conjunt de pesos de teler i fusaiols (Ferrer i Riudavets, en premsa). Un dels elements de bronze més interessants és una moneda púnica ebusitana trobada damunt la roca mare en un nivell d'ús datat al segle III aC. La moneda té en una cara la figura d'un brau i a l'altra s'intueixen les cames d'una figura antropomorfa, possiblement del déu Bes, element propi les monedes ebusitanes d'aquesta cronologia. Aquesta moneda presenta una perforació, fet que indicaria que fou reutilitzada pels indígenes com a element decoratiu. Però l'element metàl·lic més destacat és una *labrys* o destral doble en miniatura (Figura 3, peça 09/2012/1091) fabricada amb un metall amb base de coure, trobada a la UE 79, entre els àmbits 1 i 2 (Figura 1). La destraleta presenta una perforació central i té una longitud de 4'6 cm i una alçada màxima de 3 cm. Aquests tipus d'objectes són molt característics i abundants en el món talaiòtic tardà i s'interpreten com a elements votius, tot i que es podrien haver utilitzat posteriorment com a amulets per anar penjats o, fins i tot, com a simples ornaments. En qualsevol cas, apareixen tant en contextos rituals, com funeraris i domèstics. (De Nicolàs, en premsa).

4. DISCUSIÓ I CONCLUSIONS

L'estudi dels materials presentat en aquest treball constitueix només una primera aproximació a una part dels materials, però de les dades recollides se'n poden extreure ja algunes conclusions.

Les ceràmiques de producció local presenten el repertori tipològic habitual, ja documentat a l'interior de l'habitatge, i que respondria sobretot a funcions de cocció d'aliments, tot i que també apareixen formes vinculades a l'emmagatzematge i al servei de taula, juntament amb uns pocs exemples d'objectes amb una possible vessant ritual, com els vasos de doble fons.

La quantitat de fragments d'àmfores recuperats al pati del Cercle 7 (602) supera la del propi cercle (499) (Pons *et al.* 2012). A més, el ventall tipològic recollit al pati és cronològicament més ample. Així, si al Cercle 7 les tipologies més destacables són la PE-15 (300 a 250/40 aC) i sobretot la PE-16 (240/220 a 190 aC) (Carbonell, Corral i De Salort, en premsa) al pati del cercle s'han documentat, a part de quantitats majors de PE-15 i PE-16, un bon nombre de PE-17 (200/190 a 120 aC) i PE-24 (200 a 125 aC). A falta de valoracions més exhaustives del material d'origen no punicoebusità, es pot proposar que aquest conjunt de materials més moderns siguin, en la seva major part, el resultat d'abocaments posteriors a l'abandonament del Cercle 7.

Pel que fa als materials ibèrics, la funció de les ceràmiques grises emporitanes correspon al món de la vaixel·la de taula. Cal remarcar la presència d'un gran nombre de petites gerres bicòniques que s'emprarien per servir, vessar i, juntament amb les escudelles, per beure. Les ceràmiques ibèriques pintades van tenir, igual que les grises emporitanes, una gran difusió. A Menorca, la seva presència a recintes de taula, espais domèstics, fondejadors i necròpolis ens informa del seu caràcter preuat, possiblement com a elements de prestigi (Gornés i Plantalamor 1991).

Pel que fa als materials procedents del sitjot, l'estratigrafia d'aquest espai sembla indicar que les lloses de pedra que tancaven la boca de la cavitat van ser col·locades en un moment no molt posterior a la deposició de l'*askos*, l'olla i el cap de boví recuperats al seu interior. Es va vetar així la possibilitat que el sitjot s'utilitzés, com és habitual, com a abocador. La unitat estratigràfica (UE 105) que cobria el nivell on es trobaven els objectes (UE 108) s'hauria format amb posterioritat al tancament, a partir de l'acumulació natural del sediment que hauria entrat a través de les esclotxes del tancament (Figura 1). Aquest fet explicaria l'absència pràcticament total de materials antròpics en aquest estrat. És necessari esmentar que el crani de boví que acompanyava les peces ceràmiques presentava la mandíbula en connexió anatòmica, fet que permet proposar que fou dipositat quan encara conservava part dels teixits tous i que, per tant, no va ser utilitzat, possiblement, com a recurs alimentari. Un altre fet remarcable és que l'*askos* es va trobar sencer, fet que permet deduir que, o bé l'objecte fou

dipositat al fons de la cavitat amb una certa cura, o bé que quan l'hi van llançar el fons del sitjot contenia algun material que va esmorteir l'impacte. Tots aquests elements permeten proposar algun tipus d'activitat ritual o, almenys, un esdeveniment inusual en el procés d'abandonament de l'espai, que tal vegada podríem relacionar amb la presència de restes humanes sincròniques a l'abandonament de l'estructura a l'interior del Cercle 7 (Ferrer *et al.* 2008) i a la part del pati més pròxima a la façana del cercle, molt a prop del sitjot.

Tot i l'escassetat d'elements metàl·lics aportats per l'excavació, es van recuperar alguns objectes molt significatius com la moneda ebusitana i la *labrys*. La moneda amb perforació, utilitzada probablement com a element decoratiu pels indígenes, es podria posar en relació amb la informació procedent de les fonts escrites sobre la societat talaiòtica i el seu refús a la utilització de la moneda (Blanes *et al.* 1990). Un cop arribats a Menorca, aquests objectes perdrien el seu valor com a element de transacció per passar a tenir un valor simbòlic o decoratiu. Pel que fa a la *labrys*, la interpretació que es dona historiogràficament a aquests objectes com a elements rituals i votius es podria relacionar, en aquest cas concret, amb la presència de l'*askos* i els materials associats a l'interior del sitjot. Malgrat tot, no es pot descartar que la seva presència a un context d'hàbitat es relacioni amb el seu ús com a objecte d'ornament o amulet personal.

5. AGRAÏMENTS

Les tasques d'excavació al pati del Cercle 7 de Torre d'en Galmés han estat possibles gràcies al suport econòmic del Consell Insular de Menorca i l'Ajuntament d'Alaior, així com a la col·laboració del Museu de Menorca.

6. BIBLIOGRAFIA

ADROHER, A. M. 1993: "Amphores puniques" a M. Py (dir.): *Dicocer: dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è. - VIIe s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*. Lattara, 6. Lattes. 78-82

BLANES, C.; BONET, J.; FONT, A.; ROSSELLÓ, A. 1990: *Les Illes a les fonts clàssiques*. Palma: Miquel Font Editor, Col·lecció Alicorn 5.

CARBONELL, M.; CORRAL, B.; DE SALORT, C. (en premsa): “Estudi i context de les àmfores púnicoebusitanes del Cercle 7 de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca)”.

CARBONELL, M., CORRAL, B., FERRER, A., LARA, C. PONS, J., RIUDAVETS, I. (en premsa): “Resultats preliminars de la intervenció arqueològica al pati davant del Cercle 7 al poblat talaiòtic de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca)”. X Jornades d'Història Local i Patrimoni Cultural de Menorca. Alaior, març 2014.

CARBONELL, M. 2012: *El Cercle 7 de Torre d'en Galmés. Estudi d'una estructura domèstica del segle III aC a Menorca*. Treball de Final de Màster, Universitat de Barcelona.

CASTANYER, P.; PY, M.; SANMARTÍ, E.; TREMOLEDA, J. 1993: “Amphores ibériques” a M. Py, (ed.): *Dicocer: dictionnaire des céramiques antiques (VIIème s. av. n. è. - VIème s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*. Lattara, 6. Lattes. 49-52

CASTANYER, P.; SANMARTÍ, E.; TREMOLEDA, J. 1993: “Céramique grise de la côte catalane” a M. Py, (ed.): *Dicocer: dictionnaire des céramiques antiques (VIIème s. av. n. è. - VIIème s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*. Lattara, 6. Lattes. 391-397

DE NICOLÁS, J. C. (en premsa): “Gallos, labrys y campanillas, elementos simbólicos de la religión púnico-talaiótica balear”. VIII Coloquio CEFYP.

DE NICOLÁS, J. C.; CONDE i BERDÓS, M. J. 1993: *La ceràmica ibèrica pintada a les illes Balears i Pitiüses*. Col·lecció Recerca, 3. Maó.

FERRER, A.; JUAN, G.; LARA, C.; PONS, J.; SINTES, E. 2008: “Cercle 7 de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca): avançament de resultats”. *Randa*, 61. 11-27.

FERRER, A.; JUAN, G.; LARA, C.; PONS, J. 2011: “El jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca). Les intervencions d'Amics del Museu de Menorca: Cercle 7”, a *III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008)*. Menorca: Consell Insular de Menorca, Llibres del Patrimoni Històric i Cultural 4. 109-117

FERRER, A.; RIUDAVETS, I. (en premsa): “Les fusaio-

les i els pesos de teler del Cercle 7 de Torre d'en Galmés: un exemple de la producció de teixits a Menorca durant la segona edat del ferro”.

GORNÉS, S.; PLANTALAMOR, L. 1991: *Cerámica ibérica en Menorca*. Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses. 15. 221-246

JUAN, G.; PONS, J. (coord.) 2005: *Talatí de Dalt 1997-2001. 5 anys d'investigació a un jaciment talaiòtic tipus de Menorca*. Treballs del Museu de Menorca, 29. Maó.

JUAN, G.; PONS, J. 2007: “Excavació i restauració d'un cercle d'habitació talaiòtic a Torre d'en Galmés”. A: *L'arqueologia de Menorca: una eina per al coneixement del passat*. Menorca: Consell Insular. 165-185.

PÉREZ-JUEZ, A.; WISEMAN, A.; GOLBERG, P.; HANSEN, J.; MULLEN, K.; OSTOVICH, M.; PAYNE, C.; GORNÉS, S.; CABANES, D.; EUBA, I.; MORALES, J. V.; MORÍN, J.; LÓPEZ FRAILE, F. J. 2007: “El uso del espacio doméstico de una estructura del Talayótico Final: Excavación de la casa 2 del yacimiento de Torre d'en Galmés, Alaior 2003-2006”. A: *L'arqueologia de Menorca: una eina per al coneixement del passat*. Menorca: Consell Insular. 53-75.

PLANTALAMOR, L. 2005: “Algunes formatgeres del talaiòtic final al Museu de Menorca”, *Mayurqa* 30. 453-454.

PLANTALAMOR, L.; PONS, O.; HERRANZ, M. 2007: “Museu de Menorca, Projecte Forma 2000 Excavació del pati de la Cova n. 7”. A: *L'arqueologia de Menorca: una eina per al coneixement del passat*. Menorca: Consell Insular. 111-125.

PONS I HOMAR, G. 1991: *Les ceràmiques d'imitació al talaiòtic final*. Quaderns de Ca la Gran Cristiana 10, Palma de Mallorca.

PONS, J.; LARA, A.; FERRER, A.; CARBONELL, M.; ISBERT, F. 2012: *Memòria final de l'excavació arqueològica al Cercle 7 de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca) 2005-2010*. Memòria científica inèdita. Maó.

PY, M. 1993: “Amphores gréco-italiques” a M. Py (dir.): *Dicocer: dictionnaire des céramiques antiques (VIIème s. av. n. è. - VIIème s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*. Lattara, 6. Lattes. 46-48

PY, M. 1993b: “Amphores italiques” a M. Py (dir.): *Dicocer: dictionnaire des céramiques antiques (VIIème s. av. n. è. - VIIème s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale*

(*Provence, Languedoc, Ampurdan*). Lattara, 6. Lattes. 53-55

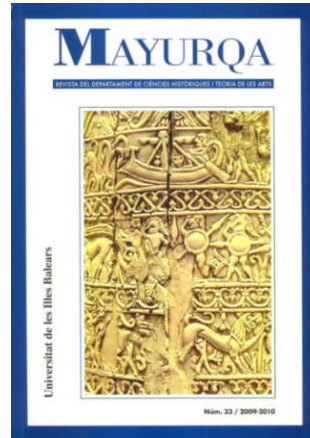
RAMÓN, J. 1981: *La producción anfórica púnico-ebusitana*. Ibiza.

RAYNAUD, C. 1993: “Amphores de Tarraconaise” a M. Py (dir.): *Dicocer: dictionnaire des céramiques antiques (VIe s. av. n. è. - VIIe s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*. Lattara, 6. Lattes. 85-86

SERRA BELABRE, M. Ll. 1961: “De arqueología menorquina: círculos” a *Revista de Menorca*. Séptima Época, 1961. 65-74.

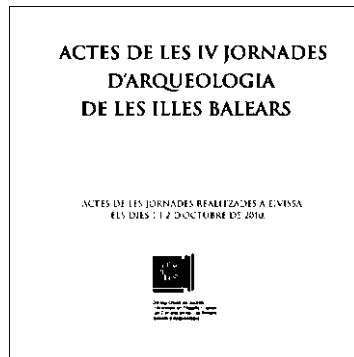
I^{es}. Manacor. Setembre 2006

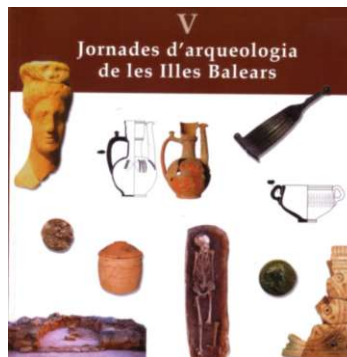
IIes Felanitx. Novembre 2007

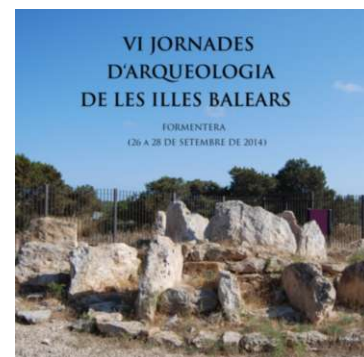
IIIes Menorca. Octubre 2008

IVes Eivissa. Octubre 2010

V^{es} Palma. Setembre 2012

VIes Formentera. Setembre 2014

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

**Consell Insular
de Formentera**